

قرض به خدا

مروری بر آثار و آداب قرض الحسنه

اشاره

یکی از ابعاد زندگی انسان مسئلهٔ اقتصاد و توجه به امور مالی بوده که ازجمله مباحث مطرح‌شده در آن نیز «قرض‌الحسنه» است. قرض‌الحسنه جایگاه ویژه‌ای در منابع دینی دارد و آیات و روایات زیادی دربارهٔ اهمیت، کیفیت و آثار آن وارد شده است. این مقاله به بررسی اهمیت و آداب این سنت نیکو می‌پردازد.

مقدمه

اسلام، این دین الهی، برای ترسیم برنامهٔ سعادت بشر به همهٔ ابعاد زندگی او توجه کرده و برای سعادت انسان برنامه‌ای جامع بیان نموده است. یکی از برنامه‌های اقتصادی و اخلاقی دین اسلام، قرض‌الحسنه است که در ادامه به این موضوع می‌پردازیم.

معنای قرض‌الحسنه

قرض در لغت عرب به معنای بریدن و جداکردن است.[۱] به این معنا که انسان با قرض‌دادن مقداری از مالش را از بقیه جدا می‌کند و به دیگری می‌دهد. حَسَن نیز به معنای نیکو، خوب و شایسته است[۲] و معنای این ترکیب وصفی، سپردن مقداری از مال به وجه نیکو و صحیح به دیگران است.

اما دربارهٔ معنای اصطلاحی آن باید گفت: قرض‌دادن در علم فقه به این معناست که انسان مالی از خود را در اختیار دیگری قرار دهد تا به‌صورت مجانی از منافع آن استفاده کند و البته به‌شرط اینکه اصل و عین آن را برگرداند.[۳] البته در این امر از هرگونه منت و اذیت و آزار نیز پرهیز نماید.[۴]

نکتهٔ دیگر اینکه قرض‌الحسنه تنها به پول اختصاص ندارد؛ بلکه ممکن است فردی یکی از ابزارهای زندگی یا اعیان خود را قرض بدهد. برای مثال فردی که چند خانه دارد می‌تواند یکی از آن‌ها را به فردی نیازمند قرض بدهد تا او در آن اسکان یابد و از منافع آن استفاده نماید. همچنین فردی ماشین خود را به دیگری قرض دهد تا از آن استفاده نماید.

اهمّیت قرض‌الحسنه

قرض‌الحسنه جایگاه ویژه‌ای در معارف دینی دارد و در قرآن کریم تعبیر درخورتأملی دربارهٔ آن آمده است؛ خداوند تعالی قرض‌دادن به بندگان را به‌منزلهٔ قرض‌دادن به خود بیان نموده، می‌فرماید: «مَن ذَا الَّذِی یُقرِضُ اللهَ قَرضاً حَسَنًا فَیُضَاعِفَهُ لَهُ اَضعَافًا کَثِیرَه.»[۵]

بنابر نظر برخی بزرگان، حکمت این تعبیر این است که:

۱. خداوند بندگان خود را به دادن قرض‌الحسنه تشویق می‌نماید؛
۲. این انفاق در راه خدا بوده و خداوند چندین برابر آن مال را به آن‌ها برمی‌گرداند.[۶]

روایات بسیاری در فضیلت قرض‌الحسنه وارد شده است. از امیرالمؤمنین علیه‌السلام چنین نقل شده است: «مقداری از اموالتان را در راه خدا بدهید و پیش بفرستید تا به خداوند قرض داده باشید و این‌گونه نباشد که اصلاً قرض ندهید؛ چراکه در این صورت واجبی بر عهدهٔ شما باقی مانده است.»[۷]

همچنین در روایتی از رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله نقل شده است که کسی که به برادر مسلمانش قرض بدهد، خداوند در مقابل هر درهم به‌اندازهٔ وزن کوه احد و کوه‌های رضوی و طورسینا به او حسنه می‌دهد.[۸]

نیز در روایتی از امام صادق علیه‌السلام دربارهٔ فضیلت و برتری قرض‌دادن بر صدقه آمده است: بر سردر بهشت نوشته شده

است که پاداش قرض‌دادن هجده برابر و پاداش صدقه ده برابر است و علت این امر این است که قرض‌دادن فقط به نیازمند صورت می‌گیرد؛ اما گاهی صدقه به دست غیرنیازمند نیز می‌رسد.[۹]

بنابر این آیات و روایات می‌توان به این نتیجه رسید که قرض‌الحسنه جایگاه بسیار ویژه‌ای در سعادت انسان دارد.

✤ آثار قرض‌الحسنه

باتوجه به منابع دینی می‌توان آثار متعددی را برای قرض‌الحسنه برشمرد که در اینجا به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود:

▪ بخشش گناهان

یکی از آثار قرض‌دادن بهره‌مندی از غفران الهی است: «إِنْ تُقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضاً حَسَناً يُضاعِفْهُ لَكُمْ وَ يَغْفِرْ لَكُمْ وَ اللَّهُ شَكُورٌ حَلِيمٌ.»[۱۰]

اگر به خدا قرض‌الحسنه دهید، آن را برای شما مضاعف می‌سازد و شما را می‌بخشد؛ و خداوند سپاس گذار و بردبار است.

▪ پاداش چند برابر

بنابر آیات قرآن کریم، خداوند تعالی چندین برابر مالی که انسان قرض می‌دهد را از روی لطف و فضل خود به او پاداش می‌دهد؛ بنابراین قرض‌دادن سبب برکت و زیادی در زندگی مادی انسان نیز می‌گردد: «مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضاً حَسَناً فَيُضاعِفَهُ لَهُ.»[۱۱]

کیست آن کس که به خدا وامی نیکو دهد تا [نتیجه‌اش را] برای وی دوچندان گرداند و او را پاداشی خوش باشد؟

▪ سعادت ابدی و ورود به بهشت

خداوند متعال می‌فرماید: «وَ أَقْرَضْتُمُ اللَّهَ قَرْضاً حَسَناً لَأُكَفِّرَنَّ عَنْكُمْ سَيِّئاتِكُمْ وَ لَأُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ.»[۱۲]

و به خدا قرض‌الحسنه بدهید، بدی‌هایتان را می‌زدایم و شما را به بهشت‌هایی داخل می‌کنم که در آن نهرها روان باشد.

همان‌طور که قرض‌دادن آثار ویژه‌ای دارد، ترک آن نیز عواقب ناگواری در سعادت ابدی انسان درپی خواهد داشت. دربارهٔ مجازات ترک‌کنندهٔ قرض‌الحسنه آمده است: «مَنِ احْتَاجَ إِلَيْهِ أَخُوهُ الْمُسْلِمُ فِي قَرْضٍ وَ هُوَ يَقْدِرُ عَلَيْهِ فَلَمْ يَفْعَلْ، حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ رِيحَ الْجَنَّةِ.»[۱۳]

کسی که برادر مسلمانش احتیاج به قرض داشته باشد و او باوجود توانایی قرض‌دادن این کار را نکند، خداوند بوی بهشت را بر او حرام می‌کند.

✤ آداب قرض‌الحسنه

بعد از بیان اهمیت و آثار ویژهٔ قرض‌الحسنه در سعادت انسان نوبت به بیان آداب آن می‌رسد. در منابع دینی آدابی برای قرض‌الحسنه بیان شده که در این قسمت و در دو بخش مربوط به قرض دهنده و قرض گیرنده به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود:

✤ آداب قرض گرفتن

▪ اخلاص‌داشتن

اخلاص‌داشتن یکی از شروط پذیرش اعمال در درگاه الهی است.[۱۴] قرض‌دادن نیز از این امر مستثنا نیست. در روایتی از امام صادق علیه‌السلام در این‌باره آمده است: «مَا مِنْ مؤمن أَقْرَضَ مُؤْمِناً يَلْتَمِسُ بِهِ وَجْهَ اللَّهِ إِلَّا حَسَبَ اللَّهُ لَهُ أَجْرَهُ بِحِسَابِ الصَّدَقَةِ حَتَّى يَرْجِعَ إِلَيْهِ مَالُهُ.»[۱۵]

مؤمنی نیست که به برادرش برای خدا قرض می‌دهد مگر اینکه خداوند قرضش را تا اینکه ادا شود، به حساب صدقه می‌گذارد.

▪ مال حلال

ازجمله آداب قرض‌دادن این است که انسان از اموال پاک و طیب خود که از راه حلال کسب نموده است، قرض بدهد.[۱۵]

▪ منت‌نگذاشتن

ازجمله آداب قرض‌دادن این است که فرد بر قرض‌گیرنده منتی نگذارد یا به او اذیت و آزاری نرساند.[۱۷]

▪ غنیمت‌شمردن قرض‌الحسنه

مؤمن باید فرصت قرض‌الحسنه دادن را غنیمت شمرده و بداند که این لطفی از سوی خداوند است؛ چراکه ثمرات این عمل در «یوم‌الحسره» -که روز سختی است- برای او آشکار می‌گردد. در روایتی از امیرالمؤمنین علیه‌السلام در این‌باره آمده است: «اگر کسی را پیدا کنی که در حال غنا و بی‌نیازی‌ات از تو وام بگیرد و ادای آن را برای روز سختی و تنگ‌دستی تو بگذارد، آن را غنیمت بشمار!»[۱۸]

▪ کتابت

یکی از آداب واردشده در باب قرض‌الحسنه، مکتوب‌نمودن آن است. در آیهٔ شریف در این‌باره آمده است: «ای اهل ایمان، چنانچه وامی به یکدیگر تا سرآمد معینی، دادید، لازم است آن را بنویسید.»[۱۹]

▪ شاهدگرفتن

یکی دیگر از آداب قرض‌دادن، شاهدگرفتن است. در قرآن کریم در این‌باره آمده است:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى... وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ»؛[۲۰]

ای اهل ایمان، چنانچه وامی به یکدیگر تا سرآمد معینی، دادید،... دو شاهد از مردانتان را به شهادت طلبید....

همچنین در روایتی از رسول خدا ﷺ شاهدنگرفتن هنگام قرض، نکوهش شده و در فرمایش حضرت، یکی از افرادی که دعایش مستجاب نمی‌شود کسی است که شاهدی بر قرض‌دادن خود نگرفته و مالش به او برگردانده نشده است و در پی آن سوءتدبیر از خداوند طلب برگشت مال را می‌نماید.[۲۱]

▪ مهلت‌دادن به بدهکار

یکی از آداب قرض‌الحسنه این است که اگر مهلت آن سرآمد و بدهکار توان پرداخت را نداشت صاحب مال به او مهلت دهد. در روایتی از رسول خدا ﷺ در این‌باره نقل شده است که در صورت مهلت‌دادن و مدارانمودن، ملائکه تا زمان برگشتن بدهی برای صاحب آن صلوات می‌فرستند: «هرکه به مؤمنی قرض دهد و فراخ‌نعمتی و گشاده‌روزی او را انتظار کشد، تا آنگاه قرضش را بازستاند دارایی‌اش پاک ماند و تا آنگاه که قرض‌گیرنده، قرض را پرداخت کند فرشتگان بر قرض‌دهنده درود می‌فرستند.»[۲۲]

▪ خوش‌رفتاری هنگام دریافت قرض

یکی از آداب وارده در این زمینه خوش‌رفتاری هنگام پس‌گرفتن قرض است. در حقیقت شأن و جایگاه مؤمنان در جامعه بالاتر از آن است که به‌خاطر پرداخت بدهی تحقیر شوند یا با آن‌ها بدرفتاری شود. امام صادق علیه‌السلام می‌فرمایند: خوش‌رفتاری هنگام گرفتن مال، موجب بخشش همهٔ گناهان می‌شود. هرکس به دردمندی قرض بدهد، و دربازگرداندنش نیکو عمل کند، عمل خود را از سر بگیرد؛ (چراکه مانند روزی شده که از مادر متولد شده است) و خداوند به هر درهمی هزار قنطار در بهشت به او عنایت می‌کند.[۲۳]

▪ بخشش در صورت ناتوانی در پرداخت

یکی از آدابی که از مداراکردن و مهلت‌دادن برتر است این است که درصورتی‌که قرض‌گیرنده توان مالی برای پرداخت نداشت نه‌تنها به او مهلت بدهی؛ بلکه حتی آن بدهی را به او ببخشی.[۲۴] خداوند تعالی این بخشش و آثار و برکات آن را از دریافت آن برای بندگان بهتر و باارزش‌تر می‌داند.

✤ آداب قرض گرفتن

▪ پرهیز از قرض گرفتن تا حد امکان

یکی از آداب مهم دربارهٔ قرض این است که تا آنجا که ممکن است و ضرورت ندارد انسان از کسی قرض نگیرد. در روایتی از امیرالمؤمنین علیه‌السلام قرض‌گرفتن عاملی برای ذلت روزانهٔ انسان و همّ و غم شبانهٔ او بیان شده است: «زیر بار بدهی نروید؛ زیرا بدهکاری خواری روز و اندوه شب است.»[۲۴]

▪ تأخیرنکردن در پرداخت

همان‌طور که صحیح نیست صاحب مال، مطالبهٔ قرض را زودتر از موعد انجام دهد و در صورت تأخیر، به مدارا سفارش شده است؛ از سوی دیگر قرض‌گیرنده نیز باید تلاش نماید تا در موعد مقرر، بدهی خود را بپردازد و شایسته نیست بی‌دلیل آن را به تأخیر بیندازد. رسول خدا ﷺ می‌فرمایند: «کسی که به پرداخت حق دیگران قادر است، اگر طلبکار را معطل کند، در مقابل هر روز تأخیر، گناه شخص باج‌گیر در نامهٔ علمش ثبت خواهد شد.»[۲۶]

▪ پرداخت بیشتر از مال قرض گرفته شده

در برخی روایات به این نکته اشاره شده است که بدون قرار و شرط قبلی، قرض‌گیرنده می‌تواند مالی یا کالایی بیشتر از مقدار قرض گرفته شده به صاحب مال بپردازد. امام صادق علیه‌السلام می‌فرمایند: «اگر قرض‌گیرنده بدون قرار قبلی، سودی به قرض‌دهنده بدهد، مُباح است.»[۲۷]

خداوند توفیق گسترش هرچه‌بیشتر قرض‌الحسنه همراه با رعایت آداب آن را بین مؤمنان عنایت بفرماید.

✤ پی‌نوشت

۱. مقاییس‌اللغه، ج۵، ص۷۱.
۲. المحیط فی اللغه، ج۲، ص۴۸۷.
۳. ترجمهٔ تحریرالوسیله، ج۳، کتاب عاریه.
۴. مجمع‌البیان، ج۲، ص۶۰۷.
۵. بقره: ۲۴۵.
۶. المیزان، ج۲، ص۲۸۵.
۷. نهج‌البلاغه (للصبحی صالح)، ص۳۲۱.
۸. ثواب‌الأعمال و عقاب‌الأعمال، ص۲۸۹.
۹. تفسیر القمی، ج۲، ص۳۵۰.
۱۰. تغابن: ۱۷.
۱۱. حدید: ۱۱.
۱۲. مائده: ۱۲.
۱۳. من لا یحضره الفقیه، ج۴، ص۱۵.
۱۴. انعام: ۱۶۲.
۱۵. الکافی (ط - الإسلامیه)، ج۴، ص۳۴.
۱۶. مجمع‌البیان، ج۲، ص۶۰۷.
۱۷. همان.
۱۸. تحف‌العقول، ص۷۴.
۱۹. بقره: ۲۸۲.
۲۰. همان.
۲۱. وسائل‌الشیعه، ج۷، ص۱۲۷.
۲۲. ثواب‌الأعمال و عقاب‌الأعمال، ص۱۳۸.
۲۳. همان، ص۲۸۹.
۲۴. بقره: ۲۸۰.
۲۵. الکافی (ط - الإسلامیه)، ج۵، ص۹۵.
۲۶. من لا یحضره الفقیه، ج۴، ص۱۶.
۲۷. تفسیر قمی، ج۲، ص۱۵۹.